

Інна Варнавська, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовної освіти
Херсонського державного університету

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розглянуто проблему формування й удосконалення мовленнєвої компетентності студентів під час проведення практичних занять з української мови (за профілем спрямування).

Зміни соціально-політичної та культурно-історичної ситуації, які відбуваються в сучасній Україні, вимагають від системи освіти пошуку нових методів і форм навчання, які змогли б забезпечити виховання соціально зорієнтованої особистості. **Постановка проблеми у загальному вигляді:** сучасна освіта повинна стати одним із факторів розвитку самої держави та трансформації суспільно-політичного та економічного життя суспільства. Розв'язання нових завдань, які виникли перед системою освіти України, залежить від послідовної демократизації та гуманізації взаємин усіх учасників педагогічного процесу (педагог – педагог, педагог – студент, студент – студент), що, у свою чергу, вимагає активного впровадження у педагогічну практику лінгвостилістичних знань.

У зв'язку з цим зростає значення розуміння та взаєморозуміння як здатності індивіда орієнтуватися у нових умовах і обставинах, як умінь переборювати сталі стереотипи поведінки, умінь змінювати застарілі точки зору. Вибір шляхів та засобів удосконалення орієнтації в нових умовах багато в чому залежить від комунікативної компетентності і визначається розумінням її природи. Стає все більш очевидним, що перед суспільством постають задачі, які вимагають дослідження складного феномену комунікативної компетентності та її впливу на розвиток особистості.

Ідея необхідності всебічного розвитку особистості, її творчого потенціалу знайшла відображення в Національній доктрині розвитку освіти в Україні, Державному стандарті базової і повної середньої освіти, де зокрема зазначено, що зростає роль умінь здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поновлювати та оцінювати її, застосовувати способи пізнавальної і творчої діяльності. Пріоритетним стає питання формування мовленнєвої та комунікативної компетентності як провідного компонента структури загальної підготовки й розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми формування мовленнєвої компетентності (з урахуванням культури мовлення) свідчить, що проблема не нова, але багатоаспектна, і тому в лінгвістичній літературі їй присвячено чимало досліджень. Протягом останніх десятиліть до цієї теми зверталися мовознавці, дидакти та лінгводидакти: Н. Бабич, О. Біляєв, Д. Ганич, Є. Голобородько, Б. Головін, С. Караман, Л. Мацько, В. Мельничайко, Г. Михайловська, О. Олійник, Г. Онкович, М. Пентиліук, М. Стельмахович, О. Хорошковська та ін. Тією чи іншою мірою ця проблема порушувалася у працях багатьох психологів і психолінгвістів (Б. Ананьєв, М. Бахтін, Л. Божович, П. Гальперін, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, Б. Ломов, О. Лурія, В. Москалець, Л. Новиков, О. Потебня, А. Смирнов, С. Рубінштейн).

Проблеми мовленнєвої компетентності (чи компетенції) широко представлені в публікаціях вітчизняних (О. Біляєв, А. Богущ, М. Пентиліук, В. Скалкін, Л. Скуратівський, Г. Шелехова) та зарубіжних (Р. Белл, О. Божович, А. Василевич, М. Вятютнев, Н. Гез, Д. Ізаренков, І. Резниченко, Д. Слобін, В. Ульріх, Д. Хаймс, Н. Хомський і ін.) дослідників. Причому запропоновані авторами наукові визначення дуже близькі й швидше уточнюють і доповнюють одне одного, ніж суперечать одне одному. У нашому дослідженні послуговувалися терміном “мовленнєва компетентність”, оскільки під мовленнєвою компетенцією мали на увазі загальне коло комунікативних умінь і навичок, що є однією з найважливіших передумов розумового розвитку учнів, успішного засвоєння ними основ наук.

У наукових дослідженнях вчених, присвячених проблемі спілкування (Г.М. Андрєєва, Б.Д. Паригін, Л.А. Петровська, Є.В. Руденський та інші), наголошується, що розвиток особистості неможливий без побудови якісного процесу спілкування, оскільки саме в процесі міжособистісної ко-

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

мунікації відбувається не лише обмін певною інформацією, а й реалізація особистістю своєї суб'єктивності [2, 6]. Вона, своєю чергою, пов'язана з наявністю у особистості необхідного рівня комунікативної компетентності, з володінням певним досвідом рольової самоорганізації в ситуаціях спілкування, відсутністю психофізіологічних затисків.

Мета статті полягає у висвітленні проблеми формування й удосконалення мовленнєвої компетентності студентів під час проведення практичних занять з української мови (за профілем спрямування). Комунікативна спрямованість навчання української мови у вищих навчальних закладах вимагає певної перебудови навчального процесу, зокрема змісту та структури занять, системи роботи з розвитку мовлення, перегляду принципів, методів, прийомів і засобів навчання мови. Цей процес передбачає формування й удосконалення мовленнєвої компетентності студентів.

Для успішного процесу формування мовленнєвої компетентності, на думку Г. Костюка, необхідно розкривати учням різноманітність значень слів, знайомити з переносним значенням, із багатством зворотів рідної мови, її виражальних засобів [4, 332].

Формування мовленнєвої компетентності полягає в оволодінні мовленнєвими вміннями й навичками на основі засвоєння мовленнєвозначних понять, необхідних для здійснення мовленнєвих актів різної складності, з одного боку, за видами мовленнєвої діяльності, а з іншого, за рівнями мови (фонетики, лексики, граматики). На заняттях української мови повинен відбуватися розвиток умінь свідомо сприймати усне мовлення, швидко, осмислено й виразно читати (особливо для студентів I курсу), грамотно, точно, логічно та виразно передавати свої думки в усній і писемній формі.

До загальних комунікативних умінь, що включають і мовленнєві, належать: умінь розкривати тему і основну думку створюваного тексту; умінь збирати і систематизувати матеріал, на основі якого буде створено висловлювання (це умінь передбачає умінь продумувати змістовий план тексту); умінь будувати висловлювання в певній композиційній формі (мовленнєвому жанрі). До цих умінь додаються специфічні вміння усного мовлення; умінь користуватися виражальними засобами мовлення; умінь готувати усну інформацію, повідомлення тощо; оволодіння навичками ввічливого мовлення. Студенти повинні бути готові використовувати свої знання на практиці, у майбутній діяльності. Тому велику увагу приділено роботі із текстами професійного спрямування.

Навчання мови – складне педагогічне явище, що становить цілісну систему, компонентами якої є мета, зміст, методи, засоби і результати навчання. Система навчання мови зумовлюється закономірностями навчання і принципами, що впливають із них.

Навчання рідної мови має певні закономірності. М. Пентиліук виділяє такі: взаємозв'язок між лінгвістичною теорією і мовленнєвою практикою, залежність наслідків навчання і засвоєння мови від потенціалу мовленнєвого середовища, створюваного у процесі навчання і в повсякденному житті. Окрім того, вона акцентує увагу на розумінні звукової системи мови та семантики мовних одиниць, здатності засвоювати норми літературної мови, розвитку мовного чуття, випереджальному розвитку усного мовлення, залежності мовленнєвих умінь і навичок від знань граматики і словникового складу мови, оцінці виражальних можливостей мови [5, 25].

Особливо важливими закономірностями є розуміння семантики мовних одиниць, оцінка виражальних можливостей мови та розвиток мовного чуття. Відомо, що учні зрозуміють лексичні та граматичні значення рідної мови, якщо засвоять смисл слова, морфеми, словосполучення й речення у процесі вивчення рівнів мовної системи. Ці знання допоможуть їм оцінювати виражальні засоби, коли вони буду студентами, виявляти їх та користуватися ними в усному й писемному мовленні.

Досягти цього можна за умови дотримання функціонально-стилістичного спрямування у навчанні мови та засвоєння стилістики. Хоча діти змалечку й вчаться відчувати виразність, емоційність, усе ж поглиблене вивчення мови допомагає їм проникнути в тонкощі смислових і стилістичних відтінків мовних одиниць. Учні та студенти повинні навчитися розрізняти семантико-стилістичні особливості багатозначних слів, лексичних і граматичних синонімів, синтаксичних структур, стилістичні колорити текстів різних типів і стилів мовлення тощо.

К. Плиско стверджує, що українська мова має багатий матеріал для формування естетичного чуття, вміння бачити в мові і мовленні прекрасне, захоплюватися ним [7]. Прекрасне закладене в самій природі мови, у її виражальних засобах, в експресивності одиниць мови, в доречному вживанні їх у різних стилях мови.

Чуття норми формується під час опрацювання норм літературної мови, а також у процесі роботи над помилками, допущеними учнями. Чуття виразності мовлення розвивається під час знайомства з багатством мови та експресивни-

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

ми можливостями мовних одиниць. Чуття доречності вживання мовних засобів формується шляхом ознайомлення школярів із функціональними стилями мови, а під час практичних занять у вищих навчальних закладах вміти використовувати набуті знання [7, 73 – 74].

Л. Федоренко виділяє такі закономірності засвоєння мовлення: увага до матерії мови: розуміння мовних значень; оцінка виразності мовлення; розвиток чуття мови; випереджальний розвиток усного мовлення [8]. Вона доводить, що рідне мовлення засвоюється ефективніше, якщо паралельно із розумінням повідомлюваної функції лексичних, граматичних одиниць з'являється розуміння їх виразної функції. Засвоюючи граматичне і лексичне значення мовних одиниць, студенти відчують, як відображається у мові зовнішній щодо мовця світ, а засвоюючи способи виразності мовлення – як відображається в мові внутрішній світ людини, як людина виражає свої почуття, свою оцінку дійсності.

Лінгводидактичні принципи – основні положення функціональної організації мови – висувають певні вимоги до кожного компонента навчання мови, наприклад, цільового: 1) пізнавально-практична спрямованість мови; 2) комунікативно-діяльнісна й функціонально-стилістична спрямованість навчання мови. Інші компоненти навчання мови теж регулюються відповідними лінгводидактичними принципами в тісному поєднанні із загальнодидактичними [5].

До лінгводидактичних принципів навчання мови М. Пентиліук відносить: взаємозв'язок у вивченні всіх розділів мови; зв'язок вивчення мови з розвитком мовлення; взаємозалежність усного і писемного мовлення; вивчення морфології на синтаксичній основі; структурно-семантичний підхід до вивчення синтаксису; зв'язок навчання пунктуації і виразного читання [5, 30].

Принципами навчання зумовлена система правил педагогічної взаємодії викладача й учня, тобто методи навчання. За визначенням А. Алексюка, методи навчання є “певним логічним шляхом засвоєння знань, умінь і навичок” [1, 13]. У ході аналізу мовних явищ використовуються специфічні прийоми – різні види лінгвістичного аналізу (усного, писемного, повного і часткового), заміни, поширення, перестановки мовних одиниць, лінгвістичного і стилістичного експериментування, моделювання і конструювання.

На підвищення ефективності кожного з методів навчання впливає продумане використання

засобів навчання, серед яких головна роль відводиться дидактичному матеріалу. Принцип оцінки виразності й образності мовлення вимагає такого добору дидактичного матеріалу та прийомів навчання, які забезпечили б засвоєння функціональних стилів мовлення, розвивали б здатність усвідомлювати емоційні та смислові тонкощі тексту.

Формування мовленнєвої компетентності студентів на заняттях української мови (за профілем спрямування) відбувається у тісному зв'язку з іншими навчальними дисциплінами, що створює додаткові можливості для свідомого засвоєння загальнонавчальної та професійної лексики української мови.

Таким чином, проведене нами теоретичне дослідження, зрозуміло, не вичерпує усіх аспектів розглянутої проблеми. Перспективними, на наш погляд, можуть стати такі напрями подальшої роботи: вивчення динаміки становлення комунікативної та мовленнєвої компетентності спеціалістів у процесі їх професійної адаптації, зокрема, на етапі адаптації; вивчення факторів, які заважають становленню у майбутніх економістів, соціологів, психологів професійно достатнього рівня комунікативної компетентності; подальша розробка змісту, форм та методів цілеспрямованого розвитку системи освіти професійно достатнього рівня мовленнєвої компетентності.

1. Алексюк А. М. *Ефективність методів навчання на уроці*. – К.: Радянська школа, 1965. – 234 с.

2. Андреева Е. В. *Социальная психология*. – М.: Изд-во МГУ, 1990 – 432 с.

3. Біляєв О. М. *Сучасний урок української мови*. – К.: Радянська школа, 1981. – 176 с.

4. Костюк Г.С. *Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л. М. Проколієнко*. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.

5. *Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах. Підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. М. І. Пентиліук*. – К.: Ленвіт, 2000. – 262 с.

6. Петровская Л. А. *Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг*. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.

7. Плиско К. М. *Принципи, методи і форми навчання української мови (теоретичний аспект)*. – Харків: Основа, 1995. – 240 с.

8. Федоренко Л. П. *Закономерности усвоения родной речи*. – М.: Просвещение, 1984. – 160 с.

